

K vývoji vojenské justice v Československu v letech 1945–1961

On Development of Military Justice in Czechoslovakia in the years 1945–1961

Dušan Janák

Abstract:

The study shows briefly the development of military criminal procedural law as well as organizational transformations of military courts and prosecutor's offices in Czechoslovakia from the end of the Second World War till the beginning of 60s, and makes an effort to outline the role of military justice in sovietisation of law and justice system in this period. Unlike in other countries of the Soviet bloc, it did not become a part of political justice until February 1948, while the sovietisation processes were carried out in it from the turn of 1948/1949 till 1952 when the unification of the general and military justice according to Soviet model took place; not even after, it apparently became an instrument of political persecutions in a wider range. In addition to military senates and department of the State Court and the State Prosecutor's Office established already in autumn 1948 for prosecution of so called contra revolutionary delicts of the members of the armed forces, no special military courts of the Soviet type were created, most probably not even the influence of the Soviet advisors reflected strongly in the military justice.

Keywords: Czechoslovakia, 1945–1961, military justice, military criminal procedural law

Úvod

Historie československého vojenského trestního práva procesního a vojenské justice po skončení druhé světové války nepatří k frekventovaným tématům české historiografie ani právní vědy. Fragmenty informací o vojenské justici, obsažené především v exilových pracích před rokem 1989 vycházejí ze vzpomínek pamětníků a dobových dokumentů (např. Kratochvíl 1990, s. 73–84, 119–134, 210–226, Hanzlík, Pospíšil a Pospíšil 1999, zejm. s. 109–167, 350–374). Počátkem 90. let se zájem badatelů soustředil na do té doby tabuizované politické procesy a perzekuce příslušníků československé armády (např. Kaplan 1990, Břachová 1992a, b, Břach 1993, Šolc 1995, Vališ 1992, Púčik, Stanová 1997), na

přelomu tisíciletí se vojenským trestním právem a justicí po roce 1945 v souvislosti s historií poválečného vojenského vězeňství v omezené míře zabývali D. Janák (2002, s. 85, 107-109, 141), J. Bílek (1998, 2001) a Z. Vališ (2006). Prameny k činnosti vojenské justice, zejména vojenských senátů Státního soudu a oddělení Státní prokuratury, přinesla rozsáhlá třídílná edice komentovaných dokumentů o československé justici v letech 1948 – 1953, kterou připravil autorský kolektiv vedený J. Vorlem a A. Šimánkovou (2003, 2004). Z novější literatury připomeňme stručný přehled poválečného vývoje vojenské justice od P. Minaříka a M. Dubánka (2007) v posledních letech se také objevilo několik nepublikovaných studentských prací zabývajících se vojenskými soudy v době války i v poválečném období (např. Němečková 2011, Trojánek 2012, Stazsko 2013). Nejpodrobněji byla dosud historiky zpracována problematika vojenských bezpečnostních služeb, zejména obrannému zpravodajství (OBZ), v letech 1945–1950, která ale představuje specifické téma přesahující rámec tohoto článku (např. Hanzlík 1997, 2003, Hanzlík, Pospíšil 2000, Kudrna 2008, Vališ 2005, Hradílek 2012).

Můžeme tedy konstatovat, že v české literatuře převažují historické studie, věnované politické perzekuci v armádě, OBZ či vojenskému vězeňství, v nichž se objevují dílčí exkurzy do oblasti vojenské justice. Zatím ojedinělé právněhistorické sondy zase přinášejí jen povšechné přehledy její organizace, zejména vojenských soudů. Autory těchto prací je poměrně úzký okruh starších historiků na jedné, a mladých právníků či studentů práv na straně druhé. Základní problém přitom podle našeho názoru představuje absence fundovaných právních rozborů vojenského trestního práva procesního a analytických historických studií o skutečném fungování vojenské justice, z nichž by bylo možno při dalších výzkumech vycházet. V předložené studii se pokusíme stručně sumarizovat dosavadní zjištění, naznačit hlavní rysy legislativního vývoje i organizačních změn vojenských soudů a prokuratur do počátku 60. let a pokusit se vyvodit alespoň dílčí závěry o roli vojenské justice ve sledovaném období, přičemž se vedle výše uvedených prací budeme opírat o výsledky vlastního výzkumu.¹

Vývoj vojenského trestního práva procesního a vojenských soudů (1945 – 1961)

Po osvobození Československa v roce 1945 platily ve vojenském trestním právu procesním (formálním) kontinuálně dřívější liberální právní normy. Procesní záležitosti i strukturu

¹ Jedná se o výzkumy v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 407/09/1092 „Právní formy perzekuce v letech 1939–1960 – srovnávací aspekty“, který se řešil pod vedením J. Kuklíka na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze v letech 2009 – 2011.

vojenské justice a rozsah její jurisdikce upravovaly dva trestní řády z roku 1912 – pro Předlitavsko zákon č. 131 říšského zákoníku (ř. z.), pro Zalitavsko zákonný článek (zák. čl.) č. XXXIII, s doplňky a změnami přijatými v období první republiky. Na tomto základě vznikaly v době války justiční orgány u československých vojenských jednotek v zahraničí jako polní soudy a úřady polních prokurátorů podle modifikace zákona č. 115/1937 Sb. o vojenském polním trestním řízení, i dalších norem (Janák, 2002, s. 68). V červnu 1945 byly zrušeny stávající polní soudy a úřady polních prokurátorů a nově byly zřízeny polní soudy a polní prokuratury I. stolice u sedmi armádních sborů v Praze, Plzni, Hradci Králové, Táboře, Brně, Olomouci a Bratislavě a dvou pěších divizí v Banské Bystrici a v Košicích, a Vrchní polní soud a úřad Vrchního polního prokurátora u Hlavního velitelství československé branné moci v Praze (Minařík a Dubánek, 2007, s. 153).

Dne 27. října 1945 byla dekretem prezidenta republiky č. 120/1945 Sb. na přechodnou dobu upřesněna činnost vojenských polních soudů, která skončila na základě výnosu ministra národní obrany ze dne 17. prosince 1945 k 31. prosinci téhož roku, kdy byla ukončena branná pohotovost státu. Současně byl vydán dekret prezidenta republiky č. 119/1945 Sb., o přechodné úpravě vojenského trestního řádu, který po návratu k mírové organizaci armády zaváděl dvojstupňový systém vojenských soudů a prokuratur analogický systému vojenského polního soudnictví. Namísto nižších vojenských soudů (NiVS), tj. brigádních a divizních, zřizoval soudy I. stolice, které vykonávaly samosoudcem působnost brigádních soudů a nalézací pravomoc divizních soudů dle platných předpisů. U těchto soudů působili vojenští prokurátoři a byly zřízeny vojenské věznice, na Mírově vojenská trestnice. Odvolací instancí byl NVS v Praze, u něhož jako žalobce působil generální vojenský prokurátor. Nová organizační struktura vojenského soudnictví začala platit od 1. ledna 1946. Protože soudy I. stolice i NVS působile v sídlech polních soudů, jejichž agendu převzaly, což platilo i o vojenských prokurátorech a generálním vojenském prokurátorovi, jednalo se v podstatě o plynulý přechod (Minařík a Dubánek, 2007, s. 153–154).

K zavedení dvoustupňové soudní soustavy došlo údajně z úsporných důvodů, protože chyběli vojenští soudci, protože se však příliš neosvědčila, MNO navrhlo v roce 1947 znovu vytvoření třístupňového soudního systému, ovšem v pozmeněné podobě, která se blížila územní struktuře obecného trestního soudnictví. NiVS byly nahrazeny krajskými soudy, místo vyšších vojenských soudů (VVS) byly zřízeny tři vrchní vojenské soudy odpovídající zemskému zřízení, tj. pro každou zemi (Česko, Moravskoslezsko a Slovensko) jeden, působnost NVS i generálního vojenského prokurátora zůstala zachována. Ke změně došlo na základě novely trestního řádu zákonem č. 226/1947 Sb. z 18. prosince 1947 a následného rozkazu prezidenta republiky. Ten zrušil k 31. prosinci 1947 vojenské soudy I. stolice a vojenské prokuratury a k 1. lednu 1948 zřídil a dvanáct krajských vojenských soudů, působících v sídlech divizí v Praze, Plzni, Hradci Králové, Táboře,

Litoměřicích, Brně, Olomouci, Opavě, Bratislavě, Banské Bystrici, Košicích a Popradu, u nichž byli veřejnými žalobci vojenští prokurátoři a existovaly vojenské věznice, a tři vrchní vojenské soudy v Praze, Brně a Bratislavě. U těchto soudů působili vrchní vojenští prokurátoři, příslušní pro těžké trestné činy (vražda, zabití, trestné činy podle zákona č. 50/1923 Sb. z. a n. aj.), ostatní případy měly být hlášeny nejbližšímu vojenskému prokurátorovi. Obvody soudů byly zveřejněny ve Věcním věstníku MNO (Minařík a Dubánek, 2007, s. 153–154).

Vojenské soudy tak tvořily nadále samostatnou soudní soustavu, v níž se dílčí organizační změny prováděly rozkazy vrchního velitele a prováděcími předpisy ministra národní obrany (Janák, 2002, s. 108; Minařík a Dubánek, 2007, s. 154).² Protože po uchopení moci komunisty v únoru 1948 nebylo možné využít vojenskou justici ve stávající podobě k politické perzekuci, byly na podzim 1948 přijaty nové perzekuční zákony zavádějící instituce politické justice sovětského typu (Janák, 2002, s. 99–102, 109–110). Jednalo se především o zákony č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, a č. 232/1948 Sb., o státním soudu, z 6. října 1948. První z nich nově dle sovětského vzoru vymezil tzv. protistátní trestné činy i trestné činy proti vnitřní a vnější bezpečnosti republiky a jejím mezinárodním zájmům, za něž stanovil drakonické tresty, druhý pak vytvořil mechanismus ke stíhání těchto deliktů. Obě normy se vztahovaly na příslušníky armády i jiných ozbrojených složek. Připomeňme, že v např. v hlavě II zákona 231/1948 Sb. (vnější bezpečnost republiky) byly stanoveny vysoké tresty od deseti let po dožití za vyzvědačství, válečné škůdnictví či válečnou zradu (§§9–11), ale i účast a nadřování při vojenském zločinu nebo přečinu (§ 13), které se trestaly podle § 11 vojenského trestního řádu, mohla být trestána až pěti lety těžkého žaláře. V § 66 pak bylo upřesněno stíhání vojenských osob s tím, že trestem smrti se v tomto případě rozumí trest smrti provazem (Zákon č. 231/1948 Sb., s. 1461–1473). Zákon č. 232/1948 Sb. stanovil mj. způsob přidělování vojenských soudců z povolání a jmenování vojenských soudců z lidu u státního soudu (§§ 2–9), i přidělování vojenských prokurátorů a důstojníků justiční služby státní prokuratury (§ 12–14). Dále stanovil způsob trestního řízení proti osobám podléhajícím vojenské soudní pravomoci: pokud se vedlo jen proti těmto osobám, probíhalo před senáty složenými ze tří vojenských soudců z povolání a dvou soudců z lidu z vojenských osob, pokud vojenské pravomoci podléhala jen některá z obžalovaných osob, před senáty se zastoupením jednoho vojenského soudce z povolání, nebyl-li jím předseda, a jednoho z lidu (§ 21). Odvolací

² K 1. listopadu 1948 tak byly zrušeny Krajské vojenské soudy (KVS) v Opavě a Popradu a zřízeny KVS v Karlových Varech a Písku, k 1. červenci 1949 došlo ke zrušení KVS Karlovy Vary, Písek a Banská Bystrica a byla zřízena vojenská trestnice v Opavě, která nahradila trestnici v Mírově, v níž byl nyní zřízen vojenský tábor nucené práce.

instancí byl Nejvyšší soud, v jehož senátech zasedali dva členové Nejvyššího vojenského soudu (NVS) jako přisedící (§ 23) (Zákon č. 232/1948 Sb., s. 1473–1479).

Státní soud byl tedy klasickým zvláštním soudem politické justice sovětského typu, který se významně podílel na politické perzekuci vojáků z povolání i v základní službě, resp. vojenských penzistů či vojáků v záloze. V letech 1948–1952 jeho senáty poslaly v politických procesech na smrt několik desítek vojáků, ale i příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB) a Sboru vězeňské stráže (SVS), a odsoudily přes 150 příslušníků armády k vysokým trestům odnětí svobody, které si odpykávali většinou v trestních ústavech a soudních věznicích (Plzeň-Bory, Leopoldov, Ilava, Sabinov aj.) (Bílek, 2001, s. 128).

Novou prozatímní organizaci vojenského soudnictví stanovil až trestní řád č. 87/1950 Sb. v prvním oddílu závěrečné deváté hlavy. Centralizovanou samostatnou soustavu vojenských (polních) soudů tvořily NiVS, VVS a NVS, jehož územní působnost se vztahovala na celé území Československa, byl nadřízen všem vojenským soudům a vykonával všeobecný dozor nad polními soudy. Vojenské soudy všech stupňů zřizoval, rušil a územní obvody jejich působnosti stanovil prezident republiky (u polních soudů hlavní velitel). Náčelníky NiVS a VVS jmenoval ministr národní obrany, náčelníka NVS prezident republiky. V této části byly stanoveny i podmínky pro jmenování vojenských soudců z povolání i z lidu a upraveno složení senátů vojenských soudů všech stupňů. Stejný třístupňový systém byl použit pro soustavu vojenských (polních) prokuratur (nižší vojenská prokuratura, NiVP; vyšší vojenská prokuratura, VVP; Nejvyšší vojenská prokuratura, NVP) působících zpravidla v sídlech příslušných soudů (Janák, 2002, s. 107–108).

Nová struktura byla zavedena od 1. srpna 1950, kdy vzniklo jedenáct NiVS a tři VVS, působících převážně v sídlech dřívějších krajských a vrchních soudů, zrušených k 31. červenci 1950 (Minařík a Dubánek, 2007, s. 154). Následná reorganizace československé armády na podzim 1950 byla ve znamení recepce sovětských prvků, k nimž patřilo i zřízení Hlavní soudní správy MNO. Strukturu vojenské justice dále ovlivnilo vytváření nových vojenských okruhů, jehož důsledkem bylo zrušení VVS v Brně a Bratislavě k 31. prosinci 1950 a jejich nahrazení VVS v Trenčíně u velitelství 2. vojenského okruhu od 1. ledna 1951, zrušení dvou NiVS a zřízení šesti těchto soudů i analogické změny vojenských prokurátorů (Minařík a Dubánek, 2007, s. 155).³

Během roku 1951 došlo pouze k přemístění NiVS a NiVP z Písku do Horažďovic, na jaře 1952 však dochází k podstatným změnám v dosavadní struktuře NiVS. Rozkazem

³ Byly zrušeny nižší vojenské soudy v Hradci Králové a Litoměřicích a nově zřízeny v Lounech, Mladé Boleslavi, Táboře, Kutné Hoře, Kroměříži a Opavě. Devět NiVS v Čechách podléhalo Vyššímu vojenskému soudu (VVS) Praha u nově vytvořeného velitelství 1. vojenského okruhu, zbývajících šest na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku VVS Trenčín.

prezidenta republiky z 19. dubna 1952 byly k 31. březnu 1952 zrušeny NiVS v Lounech, Karlových Varech, Horažďovicích, Českých Budějovicích, Táboře, Kutné Hoře a Kroměříži a od 1. dubna 1952 působilo opět pouze jedenáct NiVS s nově vymezenými obvody v Praze, Plzni, Litoměřicích, Mladé Boleslavi, Pardubicích, Brně, Olomouci, Ostravě, Bratislavě, Žilině a v Košicích. Následný rozkaz ministra národní obrany analogicky změnil soustavu NiVP (Minařík a Dubánek, 2007, s. 155).

Na jaře 1952 bylo také rozhodnuto o předání podstatné části vojenských věznic ministerstvu národní bezpečnosti (MNB) a zrušení zbývajících, což souviselo s podřízením vězeňství politické policii, tj. MNB. Způsob výkonu vazby a trestu odnětí svobody osob podléhajících vojenské soudní pravomoci byl poté specifikován ve třech tajných rozkazech ministra národní bezpečnosti vydaných se souhlasem ministra národní obrany. Vojenský prokurátor kupř. mohl nařídít vazbu u hlavní stráže nebo u útvaru, která se řídila přílohou 17 Řádu posádkové služby československé branné moci a předpisy MNO, u Pohraniční a Vnitřní stráže předpisy MNB, ve vyšetřovacích věznicích MNB se řídila Prozatímním řádem pro vyšetřovací věznicе národní bezpečnosti. Rozkazy mj. upravovaly branný poměr vojáků základní služby vykonávajících trest ve vojenských kárných útvech a zařízeních MNB, podmíněné propuštění aj. (Janák, 2002, s. 108 a 197)⁴

Koncem května 1952 MNB převzalo vojenskou trestnici v Opavě s pracovním útvarem v Jakubčovicích, vojenské věznicе v Olomouci a Bratislavě a kárné útvary v Dobkovicích (Prackovanech), Libochovanech a Olbramovicích. Současně byly zrušeny vazební věznicе u NiVS a tzv. zvláštní vojenská oddělení v okresních soudních věznicích v Mladé Boleslavi a Opavě, vojenská Praha (tzv. Domeček v Praze-Hradčanech) byla MNB předána 22. prosince a zvláštní vojenská oddělení v trestním ústavu Plzeň-Bory zrušeno k 31. prosinci 1952 (Janák, 2002, s. 50–51).

Na podzim 1952 pak byla v podstatě ukončena sovětizace vojenských soudů a prokuratury. Ústavním zákonem č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, byla dotvořena jednotná soudní soustava, zahrnující soudy občanské i soudy vojenské (polní), na jejichž rozhodování dohlížel jediný Nejvyšší soud. Vojenské soudy byly soudy zvláštní, přičemž jejich jurisdikce mohla být podle prováděcího zákona rozšířena na civilní obyvatelstvo v době míru jen „pro trestné činy, které ohrožují důležité zájmy obrany vlasti“, pro jiné jen v době zvýšeného ohrožení státu (Ústavní zákon č. 64/1952 Sb., s. 291, §§ 1–2).

⁴ Jednalo se o tajné rozkazy MNB č. 42 ze dne 28. března 1952, čl. 49 – Úprava výkonu vazby a trestu odnětí svobody osob podléhajících vojenské soudní pravomoci, č. 55 ze dne 16. dubna 1952, čl. 62 Úprava výkonu vazby osob podléhajících vojenské soudní pravomoci a č. 76 ze dne 19. června 1952, čl. 85 – Směrnice pro výkon vazby a trestu odnětí svobody osob podléhajících vojenské soudní pravomoci, které podepsali společně oba ministři nebo jejich náměstci.

Zákon č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů, potvrdil sovětský princip rozdělení vojenských soudů na soudy nižší jako prvoinstanční a soudy vyšší jako soudy druhé instance. Pokud rozhodovaly vyšší vojenské (polní) soudy v první instanci, bylo odvolacím orgánem vojenské kolegium Nejvyššího soudu, které nahradilo NVS. Z hlediska politické perzekuce je důležité, že Státní soud byl zrušen a jeho agenda převáděna na soudy krajské (§ 52 odst. 12–13), nikoliv na soudy vojenské.

Zřizování a rušení NiVS a VVS příslušelo prezidentu republiky jako vrchnímu veliteli, a to pro části ozbrojených sborů, pro funkcionáře ozbrojených sborů a pro územní obvody; jejich jurisdikce se mohla spojovat a mohly vytvářet pobočky mimo stálé sídlo. VVS a NiVS rozhodovaly v první instanci v senátech složených z vojenského soudce jako předsedy a dvou soudců z lidu, v senátech soudů druhé instance už působili pouze tři vojenští soudci, pouze v případě, kdy si nejvyšší soud vyžádal věc od soudu první instance, aby o ní rozhodl, nebo ve které podal generální prokurátor u něj žalobu, rozhodovalo vojenské kolegium v senátech složených stejně jako u soudů první instance. Vojenští soudci i soudci z lidu byli volitelní, přičemž do doby voleb vojenského soudce určoval ministr spravedlnosti v dohodě s ministrem národní obrany. Počty soudců z lidu určovali náčelníci VVS a předseda Nejvyššího soudu a senáty vojenských soudů, rozhodujících ve druhé instanci, se na dobu do uskutečnění voleb rozšiřovaly o dva soudce z lidu. Dozor nad rozhodovací činností soudců vykonával náčelník soudu, nad rozhodovací činností soudů první stolice soudy stolice druhé a na činnost všech vojenských soudů dohlíželo vojenské kolegium Nejvyššího soudu. Správu a služební dohled u vojenských soudů i u vojenského kolegia Nejvyššího soudu vykonávala hlavní správa vojenských soudů ministerstva spravedlnosti a podřízené správy vojenských soudů (Zákon č. 66/1952 Sb., s. 295–300, §§ 2, 7, 11–12, 15–16, 18–19, 20–24, 29, 38–39, 41b a 43).

Také vojenská prokuratura se podle ústavního zákona č. 64/1952 Sb. stala součástí jednotné prokuratury v čele s generálním prokurátorem, jejíž organizaci upravoval zákon č. 65/1952 Sb., o prokuratuře. V této soustavě byli nižší vojenští (polní) prokurátoři podřízeni příslušnému vyššímu prokurátorovi, společně s ním hlavnímu vojenskému prokurátorovi a jeho prostřednictvím generálnímu prokurátorovi, přičemž nadřízený prokurátor mohl sám vykonávat jednotlivé úkoly prokurátorů, kteří mu byli podřízeni. Hlavního vojenského prokurátora, který byl jedním z náměstků generálního prokurátora, jmenoval a odvolával prezident republiky, vojenské prokurátory „ustanovoval“ generální prokurátor po dohodě s ministrem národní obrany, polní prokurátory prezident republiky. Sídla a působnost vojenských prokurátorů se řídily sídlem a působností soudů, u nichž působili (Zákon č. 65/1952 Sb., s. 292–294, §§ 7–9, 11, 13 a 14, odst. 3). Zákon č. 67/1952 Sb. pak mj. potvrdil existenci vojenských kárných útvarů, v nichž mohli vykonat trest odnětí svobody vojáci v činné službě (Zákon č. 67/1952 Sb. s. 308, čl. III odst. 1).

V návaznosti nové zákony pak proběhla reorganizace vojenských soudů a prokuratur, při níž byly od 1. ledna 1953 zřízeny organizační subsystemy či sítě vojenských soudů a prokuratur. V rámci československé armády vznikly dvě struktury NiVS. První z nich v podstatě odpovídala dřívější struktuře, zahrnovala jedenáct NiVS (NiVP) s územní působností podřízených VVS (VVP) v Praze a Trenčíně a byla určena pro útvary a svazky různých druhů vojsk s výjimkou pozemního vojska, pro které byla zřízena druhá struktura 18 NiVS u sborů a divizí. Kromě toho byla zřízena zcela samostatná soustava zvláštních vojenských soudů pro příslušníky Pohraniční stráže (PS), Vnitřní stráže (VnS), Státní bezpečnosti (StB) a Veřejné bezpečnosti (VB), kterou tvořily VVS (VVP) v Praze a NiVS (NiVP) v Praze, Plzni, Brně a Bratislavě, přičemž kromě Plzně se vždy jednalo o dva nižší soudy a prokuratury – jeden pro příslušníky PS a VnS, druhý pro StB a VB. Proklamovaným cílem změn bylo přiblížit se sovětskému modelu a zajistit spolupráci vojenských soudů a prokurátorů s veliteli, vznikl však velmi komplikovaný a předimenzovaný systém, v němž vedle sebe v jedné posádce mohlo působit dva i více soudů a prokuratur (např. v Brně pět) a jehož funkčnost omezoval nedostatek soudců, kompetenční spory i velmi úzká specializace jednotlivých soudů (Minařík a Dubánek, 2007, s. 156).

Přes zjevné nedostatky a problematičnost vydržela tato organizace celé tři roky a teprve od 1. ledna 1956 začala znovu fungovat redukováná soustava dvou VVS (VVP) a dvanácti NiVS (NiVP) s teritoriální působností (Minařík a Dubánek, 2007, s. 156).⁵ Jedním z důsledků kritiky soudnictví a justice na celostátní konferenci KSČ v červnu 1956 byly další legislativní změny v prosinci téhož roku. Novela zákona o organizaci soudů č. 66/1956 Sb., který nabyl účinnosti od 1. ledna 1957, rozdělila nově vojenské soudy na vojenské obvodové soudy (VOS) a VVS, které měly mj. chránit bojeschopnost, kázeň a pořádek v ozbrojených silách a upevňovat „nedílnou velitelskou pravomoc“. V první instanci tyto soudy rozhodovaly v senátech složených z jednoho soudce a dvou soudců z lidu, ve druhé instanci VVS i vojenské kolegium Nejvyššího soudu v senátech složených ze tří soudců, z nichž jeden byl předsedou, a dvou soudců z lidu, jinak v senátech složených ze tří vojenských soudců. Počet soudců z lidu pro vojenské soudy stanovili náčelníci těchto soudů, pro nejvyšší soud jeho předseda. Nejvyšší soud mohl na návrh svého předsedy nebo generálního prokurátora odejmout věc vojenskému obvodovému soudu a předat ji VVS nebo odejmout odvolání proti rozsudku obvodového soudu vyššímu soudu a rozhodnout o něm sám. Na soudy dohlížel ministr spravedlnosti a jím zmocněné orgány, soudní správu u vojenského kolegia

⁵ VVS (VVP) v Praze byly podřízeny NVS (NVP) v Praze, Českých Budějovicích, Plzni, Karlových Varech, Litoměřicích a Pardubicích, VVS (VVP) v Trenčíně pak NVS (NVP) v Brně, Olomouci, Ostravě, Bratislavě, Banské Bystrici a v Košicích. Nižší orgány působily na území jednoho nebo dvou z 18 tehdejších krajů.

nejvyššího soudu vykonával předseda nejvyššího soudu prostřednictvím předsedy tohoto kolegia, u vojenských soudů nadále hlavní správa vojenských soudů ministerstva spravedlnosti (Zákon č. 66/1956 Sb., s. 274–276).⁶

Současně byl přijat nový zákon o prokuratuře č. 65/1956 Sb., který do systému jednotné a na státní správě nezávislé prokuratury jako orgánu nejvyššího dozoru začlenil vojenské obvodové prokuratury (VOP) a VVP, řízené hlavním vojenským prokurátorem, který byl jedním z náměstků generálního prokurátora. Sídla a působnost VOP a VVP stanovil generální prokurátor po dohodě s ministrem národní obrany. Podle sovětského vzoru byl nově zaveden institut vyšetřovatelů prokuratury, které do funkce ustanovoval a odvolával generální prokurátor a podléhali příslušnému prokurátorovi. Vojenským prokurátorem mohl být jen důstojník justiční služby, který podle § 25 „1. dosáhl věku nejméně 24 let, 2. dokončil právnické studium, 3. po stanovenou dobu konal čekatelskou praxi a s úspěchem prošel závěrečným zhodnocením“, generální prokurátor však mohl splnění podmínek uvedených ve třetím bodu z „důležitých důvodů“ prominout. Shodné podmínky byly stanoveny i pro vojenské vyšetřovatele, u nich však mohl generální prokurátor navíc „výjimečně prominout“ také právnické vzdělání (Zákon č. 65/1956 Sb., s. 271–273) .

Bezprostřední důsledkem legislativních změn bylo jen přejmenování nižších soudů a prokuratur, další reorganizace vojenské justice však na sebe nenechala dlouho čekat. V důsledku zrušení velitelství I. vojenského okruhu a vytvoření velitelství 1. a 4. armády v červenci 1958 byla od 1. ledna vytvořena nová soustava tří VVS v Praze, Táboře a Trenčíně a jim podřízených třinácti VOS, v jejichž sídlech působily VVP a VOP (Minařík a Dubánek, 2007, s. 157).⁷ Na přelomu září a října 1960 pak v důsledku redislokací velitelství 1. armády z Prahy do Příbrami a 18. motostřelecké divize z Košic do Prešova vznikly VVS v Příbrami a VOS v Prešově a pro nově vytvořenou 7. armádu protivzdušné obrany státu (PVOS) a letectva byly zřízeny nový VVS v Praze a dva nové VOS v Praze a Brně (Minařík a Dubánek, 2007, s. 157).

Změny vojenského soudnictví ve sledovaném období ukončil zákon č. 62/1961 Sb., který zařadil vojenské obvodové a vyšší soudy mezi „volené a nezávislé lidové soudy“, přičemž z jejich úkolů zmizela podpora velitelské pravomoci. Trestné činy příslušníků ozbrojených sil a ozbrojených sborů, válečných zajatců, popř. jiných osob stanovených zákonem, měly v první instanci soudit především VOS, VVS jen „ve věcech stanovených

⁶ Uvedené změny se týkaly paragrafů 2–3, 7, 10–11, 20, 23, 38–39.

⁷ Od 1. ledna 1959 byly VVS v Praze podřízeny VOS v Praze, Plzni, Karlových Varech, Litoměřicích a v Mladé, VVS v Táboře VOS v Českých Budějovicích, Pardubicích, Písku a v Sušicích a VVS Trenčín VOS v Brně, Olomouci, Bratislavě a Košicích. K 31. prosinci 1958 tak zanikly VOS a VOP v Ostravě, od 1. ledna 1959 nově zahájily činnost VVS (VVP) v Táboře a VOS (VOP) v Mladé, Písku a Sušicích.

zákonem nebo přikázaných Nejvyšším soudem, jinak rozhodovaly jako soudy druhého stupně a dbaly na jednotnost rozhodování obvodových soudů. Složení senátu vojenských soudů ani vojenského kolegia Nejvyššího soudu při rozhodování v obou instancích se neměnilo. Značnou pozornost zákon věnoval volbám vojenských soudců z povolání i „soudců vedle zaměstnání“, označovaných také jako „ostatní“, na dobu nejvýše čtyř let i stanovení jejich počtu pro senáty jednotlivých druhů soudů. Vojenské soudce z povolání volilo Národní shromáždění a ustanovoval je ministr spravedlnosti, ostatní soudci byli voleni aklamací na shromážděních příslušníků ozbrojených sil a sborů. Státní správu soudů vykonávalo ministerstvo spravedlnosti a zajišťovala ji správa vojenských soudů, jejíž náčelník byl náměstkem ministra (Zákon č. 62/1961 Sb., s. 181–193, §§ 1–2, 22–24, 36–37, 45 a 65). Organizační struktury vojenské justice se nový zákon nedotkl, a změny, k nimž došlo krátce po jeho přijetí, souvisely s vyčleněním letectva z PVOS a vytvořením 1. samostatného smíšeného leteckého sboru, pro který byly zřízeny VVS v Hradci Králové a VOS v Čáslavi. VOS v Praze a Brně pro pozemní vojsko byly přejmenovány na VOS 1 Praha a VOS 1 Brno, obvodové soudy pro PVOS označeny VOS 2 Praha s působností pro 3. sbor PVOS a VOS 2 Brno pro 2. sbor PVOS (Minařík a Dubánek, 2007, s. 157).

V československé armádě ani vojenské justici až do přelomu 40. a 50. let neuplatňoval přímý vliv sovětských „poradců“. Už v roce 1945 sice sovětští zpravodajci přispěli ke vzniku útvarů OBZ, jejichž činnost přesahovala rámec armády, ale ve vojenských ani civilních bezpečnostních složkách v letech 1945–1948 sovětští emisáři nebyli a sovětský vliv se zde prosazoval zprostředkovaně, především ve zpravodajských službách. V následujících letech sice sovětští poradci na různých úrovních v armádě působili, ale o přímém řízení vojenské justice či zasahování do vojenského trestního práva informace chybí.

Závěr

Pokusme se zformulovat dílčí závěry z nastíněného přehledu legislativních a organizačních změn vojenské justice. Především je jasné, že na rozdíl od jiných zemí sovětského bloku se vojenská justice stala součástí politické justice až po únoru 1948, přičemž proces její sovětizace probíhal v letech 1948 – 1952. Základní úkoly procesního práva představovalo odhalení pachatele, stanovení stupně nebezpečí, které představoval, jeho adekvátní zařazení a nakonec společenské zneškodnění pachatele, čemuž byl přizpůsoben i mechanismus justice, postupně se měnící v disciplinovanou složku státního aparátu sloužící k likvidaci protivníků. Před komunistickým převratem v únoru 1948 se s některými z těchto rysů můžeme setkat jen v retribučním zákonodárství a justici či v mimosoudním trestání na Slovensku. Vojenské trestní právo procesní, soudy i prokuratury

zůstávají až do převratu prakticky beze změn a nejsou nástroji sovětizace, naopak po něm je sovětský vzor implantován v průběhu tzv. právní dvouletky do léta 1950.

Recepce sovětských totalitních prvků přitom probíhala za pozadí přetrvávajícího povědomí o dřívějším nacistickém systému, což se mohlo projevit jednak snahou vyhnout se všemu, co tento systém připomínalo, jednak snazším prosazením některých mechanismů, na něž si společnost v době okupace zvykla (např. zvláštních soudů a mimosoudního trestání). Přitom se v podstatě ve značné míře prosadil sovětský model začlenění vojenského trestního práva jako součástí obecného práva včetně plošné derogace dřívějších norem. Ale i když od roku 1950 lze o něm uvažovat v kontextu politické justice, ani poté se dle našeho názoru nestalo ve větším rozsahu nástrojem politických perzekucí, pro které byly vytvořeny speciální instituce politické justice už na podzim 1948. Na to, jakou roli vlastně vojenské trestní právo a justice sehrály při upevňování komunistického režimu, však musí odpovédět teprve další výzkumy.

K důležitým nástrojům politických represí v sovětských systémech patřilo vojenské trestní právo procesní, jehož prostřednictvím byla různými způsoby omezována nezávislost soudů i právní garance základních lidských i občanských práv, zejména podřízení civilních osob jurisdikci vojenských soudů, či aplikace principů typických pro sovětskou politickou justici (např. oddělení vojenských soudů od prokuratury, zlikvidování instituce vyšetřujícího soudce a posílení pravomocí vojenských prokuratur, ale zejména vojenských vyšetřovatelů). V československém vojenském i obecném soudnictví se tyto prvky ale začínají prosazovat současně a nezávisle na sobě teprve od podzimu 1948. Ve stejné době začínají soudní politické perzekuce, na nichž se podíleli vojenští soudci z povolání i z lidu, kteří byli členy vojenských či smíšených senátu Státního soudu, a pochopitelně vojenští prokurátoři u tohoto soudu, takže je můžeme považovat za součást politické justice; centralizovaná soustava vojenských soudů, která vznikla v roce 1950 a byla zakotvena v nových trestních zákonech, nebyla k politickým perzekucím ve výraznější míře využívána. Totéž platí i o posilování pravomocí vojenských prokurátorů, ale zejména vojenských i civilních vyšetřovatelů politické policie při vyšetřování i přípravném řízení. Nepočítáme-li vojenské senáty či oddělení Státního soudu a Státní prokuratury, určené pro stíhání tzv. kontrarevolučních deliktů, jejichž agendu po roce 1952 převzaly krajské soudy a prokuratury, pak v Československu nevznikly ani zvláštní vojenské soudy sovětského typu, ke sjednocení soustavy obecných a vojenských soudů podle sovětského vzoru pak došlo už v roce 1952. Rovněž institut soudců z lidu, který byl zaveden v roce 1945 v senátech mimořádných lidových soudů, tj. zvláštních soudů se zrychleným řízením určených k potrestání „zrádců a kolaborantů“, byl do vojenského i obecného trestního soudnictví implantován souběžně až na podzim 1948. Konečně můžeme konstatovat, že až do příchodu sovětských poradců na přelomu 40. a 50. let zde přímý sovětský nátlak ve vojenské justici neexistoval, a ani potom (ponecháme-li opět

stranou Státní soud a Státní prokuraturu do roku 1952) se jejich vliv do vojenského trestního práva a organizace soudnictví zřejmě výrazněji nepromítl.

Nakonec se pokusme o vymezení základních vývojových etap vojenského trestního práva procesního a organizace soudnictví ve sledovaném období. Za první etapu lze považovat období do jara 1948, vojenská justice stojí na tradičních liberálních principech. Druhou, sovětizační etapu vojenského trestního práva a soudnictví, lze vymezit léty 1948–1952, kdy ale hlavním nástrojem perzekucí byly vojenské složky Státního soudu a Státní prokuratury. Pro třetí období od sklonku roku 1952 do konce roku 1956 je charakteristická změna organizační struktury vojenského soudnictví podle sovětského modelu, která ale byla neúspěšná. V závěrečné etapě sice dochází k řadě organizačních změn vojenského soudnictví, které reagují na organizační změny v armádě, nicméně zřetelný trend představuje redukce rozdílu mezi vojenskou a obecnou justicí od začlenění vojenské prokuratury do systému jednotné prokuratury v prosinci 1956 po zařazení vojenských obvodových i vyšších soudů do soustavy lidových soudů v roce 1961, korespondující s ideologickým posunem vyjádřeným přijetím nové ústavy v létě 1960.

Literatura

BÍLEK, J. 2001. Nástin vývoje československého vojenského vězeňství v letech 1945–1953. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28. – 29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Ed. D. Janák. Opava, s. 127-135.

BÍLEK, J. 1998. Tábor nucené práce Mírov. *Historie a vojenství*, roč. 47, č. 4, s. 91–116.

BŘACH, R. 1993. Akce Irena. Perzekuční zásah proti důstojníkům 11. pěší divize v Plzni v letech 1950–1952. *Historie a vojenství*, roč. 42, č. 5, s. 3–53.

BŘACHOVÁ, V. 1992a. Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948. *Historie a vojenství*, roč. 41, č. 3, s. 109–127.

BŘACHOVÁ, V. 1992b. Dopis generála H. Píky prezidentu Gottwaldovi. *Historie a vojenství*, roč. 41, 1992, č. 1, s. 112–139 a č. 2, s. 115–149.

HANZLÍK, F., POSPÍŠIL, J., POSPÍŠIL, J. 1999. *Sluha dvou pánů*. Vizovice : Lípa, 445 s.

HANZLÍK, F., POSPÍŠIL, J. 2000. *Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci*. Vizovice : Lípa, 207 s.

HANZLÍK, F. 1997. *Únor 1948 výsledek nerovného zápasu*. Praha : Prewon, 255 s.

HANZLÍK, F. 2003. Vojenské obranné zpravodajství v boji o politickou moc 1945–1950. Praha : Themis, 360 s.

HRADÍLEK, A. 2012. Karel Vaš v SSSR. Vězněm a spolupracovníkem Národního komisariátu vnitřních věcí. Paměť a dějiny, č. 3, s. 72–89. [online] Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1203/072-088.pdf> (cit. 17. 7. 2013) aj.

JANÁK, D. 2002. Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty. Opava : Slezské muzeum Opava, 253 s.

KAPLAN, K. 1990. Procesy s československou generalitou. Historie a vojenství, roč. 39, č. 3, s. 46–56.

KRATOCHVÍL, A. 1990. Žalují I. Stalinská justice v Československu. Praha : Česká expedice – Dolmen, 277 s.

KUDRNA, L. 2008. Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950). Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. Paměť a dějiny, č. 1, s. 76–89. [online] Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0801-76-89.pdf> (cit. 17. 7. 2013).

MINAŘÍK, P., DUBÁNEK, M. 2007. Historie vojenských justičních orgánů 1945–1989. In: Ročenka 2007. Praha, s. 153–163.

NĚMEČKOVÁ, D. 2011. K problematice vzniku Československého polního soudu v SSSR. Práce Studentské vědecké a odborné činnosti. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, [online]. Dostupné na: <http://svoc.prf.cuni.cz/sources/4/4/38.pdf>, (cit. 17. 7. 2013).

PÚČIK, M., STANOVÁ, M. (edd.) 1997. Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17.–19. septembra 1996. Bratislava : Vojenský historický ústav, 297 s.

STAZSKO, D. 2013. Vojenské soudnictví po II. světové válce. Diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, [online]. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/322527/pravf_m/Diplomova_prace.pdf (cit. 17. 7. 2013).

ŠOLC, J. 1995. Operace „Velký metař“. Historie a vojenství, roč. 44, č. 4, s. 79–101.

TROJÁNEK, J. 2012. Vojenské soudnictví 1945–1989. Bakalářská práce. Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, [online] Dostupné na: http://is.muni.cz/th/366130/pravf_b/_vojenske_soudnictvi_1945-1989.pdf (cit. 17. 7. 2013).

Ústavní zákon ze dne 30. října 1952, č. 64 Sb., o soudech a prokuratuře. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1952, částka 35 vydaná dne 18. listopadu 1952, s. 291, §§ 1–2.

VALIŠ, Z. 2006. Bez rozsudku. Vojenský likvidační tábor Mírov. Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády České republiky, roč. 15 (47), č. 2, s. 165–189.

VALIŠ, Z. 2005. Podplukovník v záloze JUDr. a PhDr. Karel Vaš. CS-magazin. Český a slovenský zahraniční časopis, [online] Dostupné na: <http://cs.magazin.com/index.php?a=a2005082108> (cit. 17. 7. 2013).

VALIŠ, Z. 1992. Vojenské osoby odsouzené Státním soudem Praha, Brno a Bratislava. Praha : H&H, 116 s.

VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A. a kol.(edd.) 2003, 2004. Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I., Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2003; Díl II., Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004; Díl III., Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004.

Zákon ze dne 26. června 1961, č. 62 Sb., o organizaci soudů. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, r. 1961, částka 27 vydána 6. července 1961, s. 181–193, zejména s. 181, 183–185, 187–188 a 191, §§ 1–2, 22–24, 36–37, 45 a 65.

Zákon ze dne 6. října 1948, č. 231 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1948, částka 85 vydaná dne 16. října 1948, s. 1461–1473.

Zákon ze dne 6. října 1948, č. 232 Sb., o státním soudu. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1948, částka 85 vydaná dne 16. října 1948, s. 1473–1479.

Zákon ze dne 30. října 1952, č. 66 Sb., o organizaci soudů. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1952, částka 35 vydaná dne 18. listopadu 1952, s. 295–300, §§ 2, 7, 11–12, 15–16, 18–19, 20–24, 29, 38–39, 41b a 43.

Zákon ze dne 30. října 1952, č. 65 Sb., o prokuratuře Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1952, částka 35 vydaná dne 18. listopadu 1952, s. 292–294, §§ 7–9, 11, 13 a 14, odst. 3.

Zákon ze dne 30. října 1952, č. 67 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní řád. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1952, částka 35 vydaná dne 18. list. 1952, s. 308, čl. III odst. 1.

Zákon ze dne 19. prosince 1956, č. 66 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o organizaci soudů. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1956, částka 34 vydaná dne 23. prosince 1956, s. 274–276.

Zákon ze dne 19. prosince 1956, č. 65 Sb., o prokuratuře. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1956, částka 34 vydaná dne 23. prosince 1956, s. 271–273, Část třetí. Prokurátoři a vyšetřovatelé, §§ 24–37.

Adresa autora

prof. PhDr. Dušan Janák, Ph.D.
Slezská univerzita v Opavě
Fakulta veřejných politik v Opavě
Ústav středoevropských studií
E-mail: dusan.janak@fvp.slu.cz